

Урок №

Тема. Варшавська угода та війна з радянською Росією.

Мета: охарактеризувавши причини, хід та наслідки радянсько-польської війни, визначити, яке місце посідала Україна у військово-політичних подіях даного періоду; розвивати в учнів уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з історичними джерелами, аналізувати матеріал, робити висновки та узагальнення, висловлювати свою точку зору; сприяти патріотичному вихованню учнів.

Основні поняття: «радянсько-польська війна», «Варшавська угода», «Ризький мир».

Обладнання: ілюстрації, схеми, таблиці, карти.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Очікувані результати: після цього уроку учні зможуть: визначати хронологічну послідовність подій радянсько-польської війни; показувати на карті місця основних подій та військових дій періоду радянсько-польської війни; характеризувати польський режим на українських землях; на основі аналізу різних джерел інформації: а) визначати причинно-наслідкові зв'язки між подіями війни та давати їм характеристику; б) з'ясовувати наслідки радянсько-польської війни для України.

Хід уроку

I. Організаційний момент уроку

II. Актуалізація опорних знань учнів

Бесіда

1. Коли і за яких обставин була утворена Польська держава?
2. Які відносини склалися між новоствореною Польською державою та Директорією? Між Польською державою та ЗУНР ?
3. Чим закінчилася війна між Польщею та ЗУНР ?
4. В якому становищі перебували українські землі наприкінці 1919 — на початку 1920 р.?

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Польська держава виникла восени 1918 р. Диктаторську владу здобув Й. Пілсудський, який ставив за мету відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Тому в 1919 р. польські війська зайняли основну частину Білорусії й українські землі до річок Збруч і Горинь. Уряд радянської Росії неодноразово звертався до польського уряду з пропозиціями мирного врегулювання питання про кордон. Перешкодити просуванню польських військ він не міг, бо всі сили були кинуті на боротьбу з арміями Колчака і Денікіна.

Робота з картою

1. Покажіть на карті українські землі, які були захоплені поляками на кінець 1919 року. Назвіть їх.
2. Поміркуйте, яку роль відігравали українські землі в радянсько-польському протистоянні.

Учитель. 28 січня 1920 р. Раднарком Росії передав по радіо заяву про основи політики щодо Польщі, у якій запевнялося, що червоні війська не перетнуть існуючої лінії Західного фронту. Це можна було зрозуміти так, що лінія фактичного розмежування сил могла б стати основою при визначенні державного кордону в

ході мирних переговорів. Адресовані Й. Пілсудському мирні пропозиції не завадили підготовці до війни.

27 лютого 1920 р. В. Ленін запропонував спрямувати усю увагу на Західний фронт і перевести туди все, що можна, з Сибіру та Уралу. У березні він поставив завдання перед Кавказьким фронтом щодо «якнайшвидшого перекинення максимуму військ на Західний фронт». Коли поразка денікінських військ стала очевидною, правлячі кола Польщі вдарили на сполох: збройний конфлікт з радянською Росією здався їм неминучим.

США та Антанта дали згоду на термінову воєнну допомогу.

Навесні 1920 р. збройні сили Польщі налічували 738 тис. чоловік, її армія стала однією з найбільших у Європі. 25 квітня 1920 р. поляки розгорнули наступ на радянську територію. За таких обставин українські землі стали ареною радянсько-польської війни.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Варшавська угода

Учитель.

Вторгненню польських військ у радянську Україну передувало підписання представниками УНР і Польщі Варшавського договору. 21 квітня 1920 р. голова дипломатичної місії УНР А. Левицький та міністр закордонних справ Польщі Я. Домбський з метою створення єдиного антибільшовицького фронту підписали політичну й торговельно-економічну конвенцію. До цього кроку главу польського уряду Ю. Пілсудського підштовхнуло бажання зняти бодай тимчасово проблему польсько-українського протистояння, спробувати відновити Польщу «від моря до моря», сконцентрувати увагу та зусилля польського населення на розв'язанні зовнішніх проблем і цим загасити наростаючу соціальну напруженість у державі. Свої аргументи на користь укладення угоди були і в С. Петлюри: перехід УГА на бік А. Денікіна суттєво послабив українське військо; продовження боротьби за відновлення в Україні влади УНР вимагало значних запасів зброї, боєприпасів, амуніції та хоча б тимчасових союзників. Союз з Польщею відкривав перспективи співпраці з Антантою.

24 квітня 1920 р. між Польщею та УНР було укладено військову конвенцію, суть якої полягала в об'єднанні сил для боротьби з більшовиками.

Політична, торговельно-економічна та військова конвенції спільно утворили Варшавський договір.

Завдання

1. Дайте оцінку Варшавському договору.
2. Як ви думаєте, чому ця угода була таємною?
3. Як, на вашу думку, поставилися до підписання цієї угоди провідні діячі українського національного руху?
4. У чому були принципові вади Варшавської угоди і якому договору вона суперечила?

● Учитель.

Таким чином, Варшавська угода була негативно сприйнята в Україні, адже, згідно з нею, УНР майже повністю втрачала суверенітет і ставала маріонеткою в руках Польщі. Позиція С. Петлюри, який погодився на залежність від Варшави, щоб

відстояти створену в 1917 р. УНР, засуджувалася багатьма українськими політичними діячами. Зокрема, М. Грушевський, О. Жуковський, М. Шаповал та інші лідери українського національного руху визнали Варшавську угоду юридично неправомочним актом.

Відмова уряду Й. Пілсудського від історичних прав на частину українських земель мала символічне значення. Навпаки, відмова С. Петлюри від урочисто проголошеної за його ж участю злуки УНР і ЗУНР була політичним актом. Для Й. Пілсудського було важливим те, що УНР заявила про відсутність у неї претензій на західноукраїнські землі. Отже, Варшавська угода мала принципові вади і недоліки: УНР опинялась в залежному від Польщі становищі.

- Суперечила Актові про злуку.
- Створювала умови для «законного» скасування ЗУНР.
- У межах Польщі залишалися українські землі: Холмщина, Підляшшя, Посяння, Лемківщина, Західна Волинь, Східна Галичина, частина Полісся

Хід радянсько-польської війни

Учитель.

Варшавський договір фактично став трампліном для початку радянсько-польської війни. Вже 25 квітня 1920 року об'єднані польсько-українські військові формування (20 тис. польських і 15 тис. українських воїнів) перейшли Збруч і почали активні бойові дії. Раптовість удару, краще озброєння та потрійна перевага в силах принесли успіх.

Робота з таблицею

Співвідношення сил сторін на початку війни

	Показники					
	На території Білоруси			На території України		
	Червона армія	Польська армія	Співвідношення	Червона армія	Польська армія	Співвідношення
Особовий склад	169 260	158 364	1,1 : 1	55 033	142 074	1:2,6
Кулемети	1671	2043	1:1,2	1232	1994	1:1,6
Гармати та міномети	421	562	1:1,3	236	588	1:2,5
Бронепоїзди	11	—		8	—	
Бронеавтомобілі	38	18	2:1	—	31	
Літаки	—	22		24	29	1:1,2

Завдання

Охарактеризуйте співвідношення радянських і польських військ на початку війни. (Під час розповіді учителя учні складають хронологічну таблицю «Радянсько-польська війна та Україна».)

Учитель.

Маючи перевагу в силах, польське командування розраховувало оточити й знищити обидві армії Південно-Західного фронту, а потім захопити Київ і Правобережну Україну. Разом з польськими військами наступала армія С. Петлюри. За два дні до

вторгнення розташовані в районі Вінниці дві бригади УГА перейшли на бік поляків. Проте польське командування не довіряло галичанам і не погодилося використати їх у боях: галицькі війська були роззброєні і розформовані. Не довіряло воно повністю і петлюрівцям. Згідно з військовою конвенцією Петлюра мав сформувати чотири дивізії, але не дістав на це дозволу.

Ефект раптовості і перевага у живій силі та озброєнні дали можливість польським військам протягом першого тижня боїв захопити Житомир, Бердичів і Козятин. 6 травня було здобуто Київ. Проте радянські війська, які діяли на київському напрямку, зберегли боєздатність і відступили організовано.

Завдання

1. Покажіть на карті українські території, які були захоплені поляками на початку війни.
2. Поміркуйте, які чинники сприяли перемозі польської армії на початку війни.

Учитель.

На території України, захопленій польськими військами, встановився окупаційний режим, за якого було вжито таких заходів:

- ✓ утворено польський адміністративний апарат;
- ✓ відновлено поміщицьку владу на землю;
- ✓ проведено репресії щодо українського населення;
- ✓ вивезено до Польщі промислового устаткування, товарів, сировини;
- ✓ ігноровано адміністрацію УНР.

На території Волині та Поділля вся повнота влади належала польській адміністрації, оскільки української тут не було. Грабежі, репресії, єврейські погроми — ось складові польського окупаційного режиму.

Завдання

1. Яким було становище українського населення під польською окупацією?
2. Чому за польського окупаційного режиму в Україні починаються селянські повстання?

Учитель. Воєнний успіх кампанії виявився для польської армії короточасним. Водночас на території України, підконтрольній більшовикам, розпочалася мобілізація до Червоної армії, яку здійснювали не тільки органи влади — військові комісаріати, а й профспілки. Створювалися частини особливого призначення (ЧОП), які паралізували виступи незадоволених радянською владою. Нарешті, організований чекістами під керівництвом «залізного Фелікса» (Ф. Дзержинського) кривавий терор проти «контрреволюційних елементів» також відіграв свою роль у тому, що антибільшовицьке повстання, на яке розраховував С. Петлюра, не відбулося.

Більшовики нарощували кількісну перевагу, звідусіль перекидаючи на польський фронт найбільш боєздатні з'єднання: з Кавказького фронту — 1-шу Кінну армію, з Туркестанського — 25-ту Чапаївську дивізію, з-під Перекопу — 8-му Червонокозачу дивізію. На Південно-Західний фронт було направлено близько 40 тис. бійців. Командуючим фронтом став О. Єгоров.

На світанку 5 червня 1920 р. Червона армія прорвала фронт противника і вийшла в тили польської армії. Через два дні вона оволоділа Житомиром і Бердичевом.

Водночас 12-та армія форсувала Дніпро на північ від Києва і почала пробиватися до нього.

Перша Кінна армія, просуваючись назустріч 12-й, створила загрозу цілковитого оточення польської армії. Остання почала в паніці відкочуватися на захід. 12 червня Київ було звільнено.

Армії Пілсудського залишили Мінськ. Війська Західного фронту під командуванням Тухачевського увійшли в Польщу і почали розвивати наступ на Варшаву. Очолювані Єгоровим війська Південно-Західного фронту повели наступ на Львів.

Польща звернулася до держав Антанти. Англія і Франція пообіцяли допомогу, але Польща повинна була обмежитися на сході лінією кордону, накресленою в декларації Антанти від 8 грудня 1919 р., і прийняти будь-яке її рішення щодо майбутнього статусу Східної Галичини. Польща погодилася на ці умови. Тоді британський міністр закордонних справ лорд Дж. Керзон звернувся з нотою до Росії. Він вимагав, щоб радянські війська зупинилися на відстані 50 км на схід від лінії, визначеної як східний кордон Польщі в декларації. Таким чином, ця лінія (відтепер вона дістала назву «лінія Керзона») вперше ставала політичною реальністю.

Встановлення радянсько-польського кордону обмежувало Польщу в її етнографічних межах, однак Холмщина, Підляшшя, Посяння і Лемківщина залишалися під її контролем. У Східній Галичині воюючі сторони мали зупинитися на лінії фактичного перебування на день перемир'я.

Робота з картою

Користуючись картою, визначте, які українські землі, відповідно до «лінії Керзона», залишалися під контролем Польщі?

Учитель. Але радянська Росія відмовилася від посередництва Англії. 23 липня Західний фронт розпочав наступ на Варшаву, а Південно-Західний — на Львів. Червона армія зайняла Броди, а потім Буськ. Але польські війська мали тут чисельну перевагу і завдали контрудару в районі Бродів. Однак 1-а Кінна армія знову перейшла у наступ, зайняла Броди і підступила до Львова.

Робота з картою

Визначте, які українські території у серпні 1920 р. контролювалися більшовиками, а які — поляками.

Учитель. Після вступу Червоної армії на територію Східної Галичини, у Тернополі 8 липня 1920 р. було утворено Галицький ревком як тимчасовий уряд терміново проголошеної Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР). На чолі Галревкому став В. Затонський. Ревком видав декрети про конфіскацію поміщицької та церковної земель, націоналізацію промисловості й банків, відокремлення школи від церкви і церкви від держави. Але спроба прорватися до Львова знову виявилася невдалою.

Наступ на Варшаву поступово згасав. Радянські війська були відірвані від баз постачання та знесилені втратами. Загроза втрати державності згуртувала навколо уряду Польщі найширші верстви суспільства, зокрема і селянство. Уряд терміново видав закон, який обмежував на користь селян поміщицьке землеволодіння. Негайну допомогу Польщі зброєю та боєприпасами надала Франція.

13 серпня радянські війська підійшли до фортеці Модлін. Це був їх останній успіх. Польське командування створило шестикратну перевагу сил на напрямку головного удару і перейшло у контрнаступ. Через десять днів основна частина радянських військ була відкинута за Буг. В останній декаді вересня 1920 р. фронт перемістився в район Житомира і Бердичева.

Робота з картою

1. Визначте, по якій території проходила лінія фронту наприкінці 1920 р. Що ви можете сказати про її динаміку протягом радянсько-польської війни? Якою при цьому була доля українських земель?

2. Назвіть фактори, які зумовили невдачу радянських військ під Варшавою.

Учитель.

Ще у серпні 1920 р. у Мінську починаються мирні переговори, а потім вони були перенесені в Ригу. Польський уряд затягував їх, прагнучи дістати якнайбільші вигоди з контрнаступу.

Виявилося, однак, що польські війська чим далі, тим більше втрачають боєздатність. Червона армія також не могла більше воювати.

Делегації радянської Росії та України вимушені були дати згоду на встановлення такого кордону, за яким Західна Україна і Західна Білорусія залишалися у межах Польщі. На цих умовах у жовтні було підписано перемир'я, а пізніше, у березні 1921 р., — мирний договір. Ризький мир був підписаний між Польщею, з одного боку, та РСФРР і УСРР — з іншого. Договір було ратифіковано: ВЦВК РСФРР — 14 квітня 1921 р., ЦВК УСРР — 17 квітня 1921 р., польський Сейм — 15 квітня. 28 квітня 1921 р. в Мінську було здійснено обмін ратифікаційними грамотами.

Робота зі схемою

Основні умови Ризького мирного договору

- Гарантування державного суверенітету обом сторонам й утримання від будь-якого втручання у внутрішні справи.
- Зобов'язання не створювати і не підтримувати організацій, що мають за мету збройну боротьбу з другою договірною стороною або зазіхають на її територіальну цілісність.
- Припинення стану війни.
- Визнання Польщею незалежності УСРР і БСРР.
- негайне встановлення дипломатичних відносин.
- Визначалася лінія кордону між державами: до Польщі відходили західноукраїнські (Східна Галичина, Західна Волинь, Західне Поділля, Холмщина, Підляшшя) і західнобілоруські землі.
- Радянська сторона зобов'язувалася сплатити Польщі 30 млн руб. золотом і передати залізничне майно на суму 18 245 тис. руб. золотом.
- Передбачалося укладання економічної угоди.
- Визначалися права національних менших і релігійних громад на території договірних сторін.
- Сторони взаємно відмовилися від компенсації воєнних витрат.
- Визначалися принципи утримання військовополонених та їх обміну

Завдання

Які наслідки мав Ризький мирний договір для України?

Припинення боротьби регулярних українських військ

Учитель.

Після завершення радянсько-польської війни із бійців загонів УНР були сформовані загони добровольців під назвою Українська повстанська армія. У листопаді 1921 р. ці загони здійснили рейд по території України з метою організації антирадянського повстання. Ці події дістали назву Другого Зимового походу, або Листопадового рейду.

Другий Зимовий похід військ УНР

Дата	Листопад 1921 р.
Мета	Об'єднання дій розрізнених повстанських загонів, повалення радянської влади на Україні
Учасники	Добровольці, колишні вояки армії УНР, що перебували на території Польщі, на чолі з отаманом Ю. Тютюнником (близько 1500 осіб)
Результат	Учасники рейду були оточені кінною бригадою червоноармійців, очолюваною Г. Котовським, поблизу м. Базар на Житомирщині. У полоні опинилися майже 450 повстанців, більшість з яких була розстріляна 23 листопада 1921 р. невелика група разом з Ю. Тютюнником вирвалася з оточення в Польщу. Це була остання спроба військ УНР відновити незалежність України
Завдання	Якими подіями закінчилася збройна боротьба військ УНР за незалежність України?

V. Узагальнення та систематизація знань

Перевірка складання учнями хронологічної таблиці, яка може мати такий вигляд:

Радянсько-польська війна та Україна (1920–1921 рр.)

Дата	Подія
25 квітня 1920	Початок наступу польсько-українських військ
6 травня 1920	Вступ польської армії і частин УНР до Києва
14–26 травня 1920	Початок наступу Червоної армії
12 червня 1920	Захоплення Києва більшовицькими військами
Липень 1920	Відступ польсько-українського війська з території Наддніпрянської України та Білорусії; перенесення військових дій на територію Польщі та Галичини. На загарбаних територіях радянське командування створювало радянські органи влади, які втілювали в життя програму більшовиків
Серпень–вересень 1920	Наступ польських військ, у результаті якого Червона армія залишила територію Польщі та Західної України. Початок переговорів про укладення перемир'я між Польщею та Росією
12 жовтня 1920	Підписання радянсько-польського перемир'я, що означало денонсацію Варшавського договору Польщі з УНР. Українські війська продовжували вести відчайдушну боротьбу з більшовиками самостійно

18 березня 1921	Ризький мир. Визнання Польщею існування УРСР. Перехід частини українських земель до Польщі. Завершення війни
-----------------	--

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал підручника.

Робота з таблицею

Співвідношення сил сторін на початку війни

	Показники					
	На території Білоруси			На території України		
	Червона армія	Польська армія	Співвідношення	Червона армія	Польська армія	Співвідношення
Особовий склад	169 260	158 364	1,1 : 1	55 033	142 074	1:2,6
Кулемети	1671	2043	1:1,2	1232	1994	1:1,6
Гармати та міномети	421	562	1:1,3	236	588	1:2,5
Бронепоїзди	11	—		8	—	
Бронеавтомобілі	38	18	2:1	—	31	
Літаки	—	22		24	29	1:1,2

Завдання

Охарактеризуйте співвідношення радянських і польських військ на початку війни.

Радянсько-польська війна та Україна (1920–1921 рр.)

Дата	Подія
25 квітня 1920	Початок наступу польсько-українських військ
6 травня 1920	Вступ польської армії і частин УНР до Києва
14–26 травня 1920	Початок наступу Червоної армії
12 червня 1920	Захоплення Києва більшовицькими військами
Липень 1920	Відступ польсько-українського війська з території Наддніпрянської України та Білорусії; перенесення військових дій на територію Польщі та Галичини. На загарбаних територіях радянське командування створювало радянські органи влади, які втілювали в життя програму більшовиків
Серпень–вересень 1920	Наступ польських військ, у результаті якого Червона армія залишила територію Польщі та Західної України. Початок переговорів про укладення перемир'я між Польщею та Росією
12 жовтня 1920	Підписання радянсько-польського перемир'я, що означало денонсацію Варшавського договору Польщі з УНР. Українські війська продовжували вести відчайдушну боротьбу з більшовиками самостійно
18 березня 1921	Ризький мир. Визнання Польщею існування УРСР. Перехід частини українських земель до Польщі. Завершення війни

